

Особливості криміналістичного вивчення особистості злочинця

Сертан Алібекіроглу *^a, Тетяна Дрощенко **^b, Наталя Сердюк ***^c

* Ph. D., доц., Газіантепський університет, м. Газіантеп, Туреччина,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5820-8723>, e-mail: alibekiroglu@gante.edu.tr

** ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1000-9733>, e-mail: droshchenko20@gmail.com

*** ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна,
e-mail: natasharostova727@gmail.com

^a Написання оригінального рукопису, адміністрування проекту, методологія.

^b Ресурси, написання оригінального рукопису.

^c Написання оригінального рукопису.

DOI: 10.32353/khrife.4.2023.11 УДК 343.98-05

Надійшло 28.11.2023 / Рецензовано 05.12.2023 / Прийнято до друку 18.12.2023 /

Доступно онлайн 29.12.2023

Розглянуто особливості криміналістичного вивчення особистості злочинця за допомогою різних криміналістичних методів і тактик криміналістичної науки. Автори мали на меті дослідити криміналістичну структуру особистості злочинця під час виявлення та розкриття злочинів крізь призму психологічних методів. Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові (зокрема, спостереження і порівняння, аналіз і синтез, індукцію і дедукцію, теоретичне узагальнення тощо) та спеціальні (наприклад, групування і системно-структурний та ін.) методи наукового дослідження. Наведено інформацію про психологічні методи, якими має послуговуватися слідчий, і про професійні якості, які мають бути притаманні слідчому для безпосереднього вивчення особистості злочинця. Досліджено питання визначення особистості злочинця в галузі криміналістики шляхом вивчення під час допиту й інших слідчо-розшукових дій його індивідуальних якостей і властивостей, відображених у слідах злочинів (зокрема, розкриття особистих характеристик злочинця за допомогою психологічних прийомів і формування доказів у слідчій та оперативній практиці). Висвітлено етичний аспект впливу на особу обвинувачуваного (підозрюваного) під час

проведення досудового розслідування і профілактики скоєння злочину. Викладено межі та принципи допустимості психологічного впливу на свідомість злочинця, окреслено моральність як тактичний прийом такого впливу. Виокремлено класифікацію та типологію злочинців за групами й категоріями. Наведено інформацію про пізнання особистості злочинця, яке в криміналістиці здійснюють шляхом вивчення його індивідуальних якостей і властивостей, відображених у слідах злочинів. Доведено, що правильно проаналізована інформація про біографічні дані підозрюваного дає змогу слідчому ефективно впливати на цінності особистості.

Ключові слова: злочинець; підозрюваний; слідча й оперативна практика; слідчі дії; біхевіоризм; метод експерименту; судово-психологічна експертиза; профайлінг; детектор брехні.

Постановка наукової проблеми

Нестабільна обстановка у будь-якій державі є потужним джерелом для скоєння злочинів і правопорушень, а якщо на її теренах (як сьогодні в Україні) точаться бойові дії, — і поготів. У таких умовах перед представниками правоохоронних органів постають нові завдання із застосуванням інноваційних підходів до профілактики й розкриття правопорушень. Криміналістика та психологія покликані розробляти сучасні методи та прийоми, спрямовані на протидію кримінальним правопорушенням. Сучасні реалії потребують формування нової доказової інформації, яка дасть змогу достеменно з'ясувати обставини подій злочину та причини його скоєння.

Одним із провідних завдань криміналістики є, зокрема, використання психологічних і соціально-психологічних відомостей про особу підозрюваного, які слідчі та правоохоронні органи з'ясовують, застосовуючи комплекс методів, запозичених криміналістикою із психології.

В умовах воєнного стану в Україні інструментальний метод діагнос-

тування брехні (поліграфологія) набув широкого практичного застосування, завдяки йому та спираючись на аналіз психофізіологічних реакцій людини фахівці ідентифікують протиправні наміри особи.

Обсяг методів, які використовують представники правоохоронних органів, доволі значний: залежно від конкретної ситуації (обставин злочину, особистості підозрюваних та ін.) змінюються методи та напрями їх застосування. Зазначені у цій статті методи слідчі й оперативні працівники щоразу обирають відповідно до конкретних життєвих реалій.

Мета статті

Дослідити криміналістичну структуру особистості злочинця під час виявлення та розкриття злочинів крізь призму психологічних методів.

Методи дослідження

Для досягнення поставленої мети застосовано загальнонаукові (зокрема, спостереження та порівняння, аналіз і синтез, індукцію та дедукцію, теоретичне

узагальнення тощо) і спеціальні (наприклад, групування та системно-структурний та ін.) методи наукового дослідження.

Аналіз основних досліджень і публікацій

Криміналістичні характеристики злочину й один із її структурних елементів — відомості про особу злочинця — досліджували такі вітчизняні науковці: Л. Виготський¹, Г. Костюк², М. Салтєвський³, В. Шепітько⁴, О. Полозенко зі співавторами⁵ та ін.

Викладення основного матеріалу дослідження

Особа злочинця є одним зі структурних елементів злочину. Особистість підозрюваного в криміналістичній науці досліджують у межах як криміналістичної методики розслідування злочинів, так і криміналістичної тактики⁶.

Питання криміналістичного вивчення особи підозрюваного, техніки, тактики й методики збирання та використання інформації про особу постійно постає в слідчій та оперативній практиці.

Загальну характеристику особистості й особи (зокрема, злочинця) наведено в безлічі словників, наукових статей і навіть інтернет-дописів, наприклад:

- «конкретна людина з погляду її культури, особливостей характеру, поведінки і т. ін.; індивідуальність, особа»⁷ і «1. Окрема людина; індивід. <...>. 2. Людська індивідуальність, особистість; людина як втілення індивідуального начала в суспільстві»⁸;
- «система ознак особи злочинця включає дані демографічного характеру, деякі моральні властивості і психологічні особливості. Особа злочинця — це поняття, що виражає сутність особи, яка вчинила злочин. У цьому зв'язку можна говорити про типові ознаки

- 1 Психологія людини: Л. С. Виготський та сучасна наука : зб. ст. / за ред. М. В. Папучі. Ніжин, 2018. Вип. 1. 127 с. URL: http://www.ndu.edu.ua/storage/2021/zahal_psy_lib/%D0%92%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%82%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9%20%D1%82%D0%B0%20%D1%81%D1%83%D1%87%20%D0%BD%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%B0%20%D0%97%D0%B1%D1%96%D1%80%D0%BD%D0%B8%D0%BA%201.pdf (дата звернення: 25.11.2023).
- 2 Костюк Г. С. Загальні закономірності онтогенезу людської психіки / Вікова психологія : підручник за ред. проф. Г. С. Костюка. Київ, 1976. С. 28—52 ; Його ж. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / під ред. Л. М. Проколієнко. Київ, 1989. 608 с.
- 3 Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ, 2005. 586 с.
- 4 Шепітько В. Ю. Психологія судової діяльності : навч. посіб. Харків, 2006. 160 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Psicholog_2006.pdf (дата звернення: 25.11.2023).
- 5 Основи загальної психології : навч. посіб. У 2 т. / укладачі: О. В. Полозенко, Л. М. Омельченко, С. В. Яшник, В. І. Свистун, В. І. Стахневич, І. А. Мартинюк, Л. М. Жуковська. Київ, 2009. Т. I. 322 с. Т. II. 256 с.
- 6 Бурбело Б. А. Особливості криміналістичного вивчення особистості підозрюваного. Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності : тези Всеукр. наук.-практ. конф. (Хмельницький, 03.03.2017). Хмельницький, 2017. С. 717—719.
- 7 Особистість / Академічний тлумачний словник української мови. В 11 т. // за ред. І. К. Білодіда. Київ, 1970—1980. Т. 5 : Н—О ; ред. тому: В. О. Винник, Л. А. Юрчук. 1974. С. 778. URL: <https://sum.in.ua/s/Osobystistj> (дата звернення: 25.11.2023).
- 8 Особа / Там само. С. 777. URL: <https://sum.in.ua/s/osoba> (дата звернення: 25.11.2023).

особи, схильної до вчинення тих або інших видів злочинів (це стосується в першу чергу професійної та організованої злочинності). Узагальнені дані про найбільш поширені мотиви злочину дають змогу визначати коло потреб злочинця, що штовхнули його на вчинення злочину, і тим самим встановлювати основні напрями розслідування»⁹;

- «особу можна визначити як стійкий комплекс якостей, властивостей, що набувають під впливом відповідної культури суспільства і конкретних соціальних груп, до яких вона належить, в життєдіяльність яких включена»¹⁰;
- «формування цих якостей і властивостей багато в чому опосередковане біологічними особливостями індивіда. Проте вирішальна роль у процесі становлення особи належить соціальному впливу»¹¹.

Особистість (особа) як поняття є об'єктом вивчення багатьох наук, не тільки юридичних. Складність і багатогранність особистості (особи) фактично зумовлює неможливість повного й усебічного її вивчення представниками будь-якої науки або галузі науки. Криміналістичний аспект вивчення особистості (особи) злочинця припускає врахування не всіх психічних станів, властивостей і якостей. Найбільше значення мають складні психічні влас-

тивості особистості, які відображають її діяльність, мотиви, мету, потреби, інтереси, погляди, характер, волю. Варто пам'ятати, що навіть найнегативніші психологічні якості не здатні призвести до скоєння протиправного діяння.

Ефективне використання психологічних методів слідчим прямо залежить від його професійних якостей і вправності їх застосування: широкий світогляд, комунікабельність, емоційність, уважність, здатність до психологічного впливу (інформування, переконання, навіювання) і розвинена інтуїція.

Слідчі дії поділяються на *вербальні* й *невербальні*.

Більшість вербальних дій виконують з урахуванням можливостей слідчого впливати на особу підозрюваного: «Вплив на злочинця спостерігається практично у всіх слідчих діях, проте в одних слідчих діях потенціал його вкрай великий (допит); в інших — проведення їх вкрай важко, якщо подібного впливу не спостерігалось в початковій стадії даної слідчої дії (вплив у формі оптимізації психологічного стану особи, його адаптація до умов проведення слідчої дії — пред'явлення особи для впізнання, слідчого експерименту)»¹².

Інші аспекти в таких слідчих діях, як огляд місця події та проведення експертизи, формують групу невербальних слідчих дій. Наприклад, огляд місця події створює численні можливості для криміналістичного аналізу особистості підозрюваного. Водночас цей аналіз не спрямований на вплив: його здійсню-

9 Шепітько В. Ю., Коновалова В. О., Журавель В. А. та ін. Криміналістика : підручник / за ред. проф. В. Ю. Шепітька. 4-ге вид., перероб. і допов. Харків, 2008. С. 278–279. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).

10 Гетманцева Я. В. Поняття та структура особи злочинця. *Закарпатські правові читання* : мат-ли II Всеукр. наук.-практ. конф. молод. вчен. та студент. (Ужгород, 29–30.04.2010). У 2 т. Ужгород, 2010. Т. 2. С. 222–225. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22942> (дата звернення: 25.11.2023).

11 Якуба Е. А. Социология : учеб. пособ. для студент. Харьков, 1996. С. 86–87. URL: http://univer.nuczu.edu.ua/tmp_metod/715/yakuba.pdf (дата звернення: 25.11.2023).

12 Бурбело Б. А. Знач. твір.

ють у процесі реконструкції складових особистості підозрюваного, зважаючи на актуальні сліди злочину.

Огляд місця події дає змогу здобути інформацію про численні фізичні особливості особистості підозрюваного: так, огляд може дати уявлення про його зріст, статуру, фізичну силу, стан здоров'я. Залишені на місці події сліди є вихідними даними для складання криміналістичного портрета особистості підозрюваного, що своєю чергою є одним зі способів пізнання подій злочину. Ознаки зовнішності, групоспецифічні властивості крові, папілярні візерунки, виділення; вікові особливості, тканини, волосся, функційний стан біокомплексу людини і його складових (стан здоров'я); Анатомічні й нейротипологічні аспекти, що впливають на розвиток функційно-рухових навичок; особливості анатомії та функції голосового апарату.

Інформацію про біологічні характеристики людини отримують завдяки застосуванню спеціальних знань: таку інформацію здобувають здебільшого за допомогою експертиз. У межах експертних досліджень використовують різноманітні методи відповідних наук, якот: анатомії, біології, фізіології, фізики, хімії та ін. Для виявлення, фіксування й вилучення об'єктів, що містять інформацію про біологічні характеристики особи, слідчий за потреби може залучити спеціаліста (медика, криміналіста, психолога).

Криміналістичний портрет особистості підозрюваного потребує використання всіх доступних даних, які є важливими для розслідування злочину та з'ясування причин його скоєння. Особливу роль для вивчення особистості підозрюваного мають продукти його життє-

діяльності: документи, особисті записи, малюнки, позначки в книгах, журналах, газетах. У сучасному світі найпоширенішим слідом підозрюваного є його активність в інтернет-просторі.

Сьогодні під час розслідування злочинів у багатьох випадках представники правоохоронних органів мають змогу послуговуватися матеріалами, отриманими з технічних систем відеоспостереження, які зафіксували підозрюваного, елементи механізму скоєння злочину та ін. Матеріали відеозапису містять значну за обсягом різноманітну інформацію (доказову, орієнтувальну), яка стосується функційних ознак зовнішності людини (особливості будови тіла, хода, жестикуляція, артикуляція, міміка обличчя та ін.). Ці ознаки можна досліджувати лише в динаміці, оскільки статичні зображення зовнішності людини цих характеристик не передають або передають доволі обмежено. Зафіксувати, зберегти й відтворити для подальшого криміналістичного дослідження таку інформацію допомагають сучасні технічні засоби відеозапису¹³.

Пізнання особистості злочинця у криміналістиці здійснюють шляхом вивчення його індивідуальних якостей і властивостей, відображених у слідах злочинів. Під час розслідування кримінальних проваджень ці знання використовують як джерела впливу на суб'єкт злочину. Ретельно проаналізовані біографічні дані особи підозрюваного дають змогу слідчому ефективно впливати на рівень цінностей особистості злочинця.

Найбільшу групу криміналістично значущих характеристик людини складають ті, що належать до її психологічного портрета. Без їх урахування

13 Vaschuk. Динамічні ознаки людини: криміналістичне дослідження / Правда про брехню. Наукова діяльність ДГ. 18.10.2023. URL: <http://psylib.onua.edu.ua/?p=68> (дата звернення: 25.11.2023).

неможливо ані визначити фактичну картину злочину, ані реалізувати тактичні аспекти розслідування. З огляду на те, що всі елементи психології особистості виявляються у взаємозв'язку та взаємозумовленості, можна виокремити ті з них, які мають найбільше криміналістичне значення. У такий спосіб слідчий з'ясує дані про особу, використовуючи різноманітні методи, що походять із криміналістики та психології: спостереження, бесіду, біографічний метод, узагальнення незалежних характеристик та аналіз результатів діяльності, метод експерименту, судово-психологічну експертизу. Поміж менш традиційних методів, які сприяють з'ясуванню інформації, що характеризує особистість, можна назвати інструментальний метод діагностики брехні (поліграфологію) і метод біхевіоризму. Останні методи потребують залучення добре навчених фахівців: психологів, спеціалістів із фізіогноміки, психіатрів, профайлерів.

Отже, почнімо з *бесіди*, яка є методом отримання інформації та розуміння психологічних явищ за допомогою усного спілкування. Під час такого спілкування можна вивчити різноманітні аспекти особи співрозмовника (зокрема, рівень його інтелекту, професійні знання, ставлення до подій і осіб, світогляд, розуміння правових і моральних норм, а також особистісні особливості для подальшого діагностування). Основні вимоги до проведення бесіди — це цілеспрямованість, плановість і індивідуальний підхід. Формат, тривалість, місце й час проведення бесіди, а також її мету та предмет визначають з урахуванням наявної у слідчого інформації про особу, з якою проводять бесіду, і сформованою слідчою ситуацією. Слідчий повинен мати досконалі навички ефективного слухання та зрозумілої постановки пи-

тань. Початкові питання слід обирати із серії контактних, тобто таких, на які легко відповідати. Тон розмови варто обрати одночасно рівномірний і доволі офіційний, а умови проведення допиту не мають містити будь-яких сторонніх подразників. Слідча практика дає чимало прикладів виявлення й викриття брехні допитуваного в межах одного допиту. Для того щоб досягти бажаного результату, слідчому необхідно ретельно готуватися до допиту, адже чим більше нюансів справи він дослідить до проведення допиту, тим більше шансів на те, що після неправдивих показань підозрюваний нарешті говоритиме правду. Для отримання повних і достовірних показань від допитуваних застосовують різноманітні тактичні прийоми.

Для отримання достовірної інформації від допитуваних слідчі часто використовують прийоми та принципи логіко-психологічного характеру, наприклад:

- створення сприятливих умов для ефективного виявлення психічних здібностей осіб, які надають інформацію (приміром, за допомогою активізації спогадів під час допиту особи на підставі тимчасових, просторових, подійних, предметних, образних асоціацій, проведення допиту на місці виникнення події або пред'явлення фотографій з місця події);
- використання психологічної реакції особи, що має інформацію, на дії слідчого (як-от пред'явлення знаряддя злочину під час допиту);
- застосування слідчим достовірних знань або припущень про дії, які, з огляду на психологічні й інші особливості особи з інформацією, особа могла здійс-

нити в минулому, із демонструванням цих знань і результатів їх реалізації у присутності цієї особи (зокрема, завдяки виявленню слідів інсценування злочину);

- навмисне спонукання підозрюваного до певної поведінки (до прикладу, застосовуючи психологічні особливості цієї особи та її очікувану природну реакцію на дії слідчого).

На практиці доволі часто між слідчим і правопорушником виникають складні, нещирі й іноді конфліктні взаємини. Для того щоб здобути позитивний результат, інформація, яку передають правопорушникові, має створювати у нього враження цілковитої або хоча б достатньої обізнаності слідчого. Тоді вибраний раніше варіант поведінки правопорушник визнає неприйнятним, після чого настає або зізнання, або створення нової моделі його поведінки щодо працівника правоохоронних органів. Важливо пам'ятати: необхідність негайної зміни поведінки підвищує ймовірність помилок у діях правопорушника, отже, полегшує викриття брехні в його вербальних і невербальних формах спілкування.

Варто зауважити, що доцільність участі в допиті кількох слідчих може бути продиктовано необхідністю вивчення особистості допитуваного шляхом спостереження за його поведінкою: це завдання зазвичай покладають на одного зі слідчих. Спостерігати за поведінкою допитуваного, а також вербально й невербально впливати на нього мають принаймні двоє слідчих, або слідчий та оперативний працівник. Акцентуємо увагу на тому, що широкі можливості мовленнєвого впливу у формі трилогу дають змогу раптово змінити тему бесіди, створити своєрідну «коаліцію», продовжити комунікацію, що важливо

у конфліктній ситуації. З'ясування поведінкових аспектів допитуваного відбувається шляхом аналізу посадовими особами – учасниками слідчої дії – інформації, отриманої у процесі бесіди. Отже, тактичні положення вивчення особистості обвинувачуваного слід розглядати з двох позицій. Перша пов'язана з виконанням криміналістичних завдань слідчої дії: її реалізують у процесуальному фіксуванні свідчень про особистість підозрюваного. Друга полягає у сприйнятті й оцінюванні інформації про особистість підозрюваного, яку не можна зафіксувати у протоколі слідчої дії через конструкцію самої дії: її визначають пізнавальними методами.

Під час бесіди представники правоохоронних органів часто використовують *метод переконання* як важіль впливу, спрямований на пробудження в допитуваного докорів сумління й сорому, одночасно сприяючи створенню в нього нового світогляду та змінюючи його ставлення до життя, праці й людей. Цей метод зазвичай реалізують в індивідуальних бесідах із підозрюваним, під час яких паралельно відбувається процес дослідження його особистості та впливу на неї. У бесіді із підозрюваним необхідно пояснити йому суть та остаточну мету дій представників правоохоронних органів, а також розглянути можливі шляхи дій самого підозрюваного для пом'якшення вироку, полегшення відбування покарання та підготовки до повернення на волю. Застосовуючи метод переконання, можна впливати одночасно на інтелектуальну, емоційну й вольову сфери психіки підозрюваного.

Під час бесіди слідчий може активно використовувати й такий метод психологічного вивчення особистості, як *спостереження*. У цьому контексті об'єктом спостереження є зовнішній вигляд особи та її зовнішні поведінкові прояви

(цілеспрямоване, безпосереднє та планомірне сприйняття). Метод спостереження дає змогу отримати уявлення про темперамент, вольові й емоційні властивості особистості. Водночас сутністю спостереження як методу вивчення особистості є не тільки непасивне споглядання та реєстрування названих вище проявів, а й їх глибокий аналіз із позицій розмежування закономірного та випадкового, головного та другорядного. Розрізняють такі види спостереження: зріз (короткочасне спостереження); лонгітюдне (тривале спостереження); стороннє, вибіркове, уключене (спостерігач стає членом досліджуваної групи); вільне, зовнішнє (спостереження з боку); стандартизоване. Одним із видів спостереження вважають самоспостереження — безпосереднє або відстрочене (у спогадах людини, її щоденниках і мемуарах можна побачити, що саме вона аналізувала, про що вона думала, що відчувала, через що переживала). Аналіз слідчим інформації щодо самоспостереження підозрюваного дає змогу дійти висновку про те, як і які психічні процеси відбувалися із цією людиною. Застосування методу спостереження в науковому та практичному контексті дає змогу досягати високих результатів, оперативно формулювати специфічні (конкретні) рекомендації та відстежувати ефективність їхнього впливу.

Сутність *методу узагальнення незалежних характеристик* полягає у збиранні, узагальненні й аналізуванні здобутої про особу інформації, що надійшла від різних спостерігачів, які були свідками проявів психічних і інших властивостей особистості в різній обстановці та в різний час. Натомість під характеристикою розуміють будь-яку (офіційну й неофіційну, усну й письмову) інформацію про людину, за якою можна дійти висновків про її особисті-

ні якості та поведінку. Застосування методу узагальнення незалежних характеристик дає слідчому змогу отримати багатий матеріал про психологічні й соціально-психологічні прояви досліджуваної особи в різних умовах (побутових, виробничих та ін.). Зрозуміло, що будь-які характеристики із різних джерел (свідчення осіб, письмові характеристики з місця роботи та проживання й інші аналогічні документи), підлягають ретельному аналізуванню й оцінюванню.

Для більш глибокого вивчення особистості використовують *біографічний метод*. Він містить збирання інформації про події та обставини з життя людини у хронологічній послідовності або за окремими життєвими етапами. Біографічні дані дають змогу дійти висновку про процес формування життєвих принципів і позицій, про систему взаємин, ціннісних орієнтирів, особливості психічного складу. Існує багато джерел для отримання біографічних відомостей, як і для узагальнених незалежних характеристик, але до них додається і сам досліджуваний. Головним джерелом у біографічному методі є особисті документи: отримані під час неструктурованого глибинного інтерв'ю історії життя, письмові автобіографії, щоденники, листи, сімейні архіви, фотографії, сторінки у соціальних мережах тощо. Важливу роль тут також відіграє оточення, яке ставиться до індивіда добре або погано. Це дає змогу виявити риси характеру, здатності, зрозуміти причини подій, вивчити психологічний стан людини.

Аналіз результатів діяльності як метод вивчення особистості найчастіше застосовують для вивчення особистості обвинувачуваного. Основним об'єктом пізнання у цьому разі стає його злочинна діяльність у всьому різноманітті її проявів. Утім, не можна обмежуватися

тільки нею, особливо коли злочинна діяльність відбувається паралельно з іншою професійною, а коли вони тісно переплітаються — і поготів. Особистісні якості суб'єкта знаходять відображення у будь-якому різновиді людської діяльності.

До аналізу результатів діяльності слід також додати процесуальний вид збирання інформації, з'ясування обов'язкових ознак суб'єкта, зокрема:

- належність до фізичних осіб (громадянин України, особа без громадянства, іноземець);
- осудність (психічний стан особи, що полягає в її здатності за станом психічного здоров'я усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними);
- досягнення підозрюваним (обвинувачуваним) законного віку для притягнення до кримінальної відповідальності.

Метод експерименту полягає в активній участі дослідника в діяльності випробуваної особи з метою створення умов, за яких виявляється психологічний факт. За своєю природою та видами його розглядають як природний і лабораторний експерименти. У природному експерименті особи, що проходять тестування, не мають інформації щодо його призначення й умов, і розглядають експеримент як реальну подію, у якій вони беруть участь. Навіть якщо природні експерименти забезпечують більш достовірну інформацію, їх не можна провести повторно, оскільки вони втрачають свою природність і конфіденційність для учасників. Так, використання прихованої апаратури (фотокамер, відеокamer, диктофонів) вважають неетичним і неприпустимим, оскільки записувальну техніку можна застосовувати тільки за згодою

випробуваного. Широту дослідження це, звісно, обмежує, проте знижує ризик завдання випробуваним безсумнівної травми. Із метою дослідити закономірності, які виявляються у судово-слідчій діяльності, такого експерименту зазвичай не проводять. Натомість проводять лабораторний експеримент, який відбувається у спеціальних умовах, із застосуванням спеціальної апаратури й обумовленими інструкцією діями випробуваного (випробуваний знає, що за його участі проводять експеримент, хоча остаточного істинного змісту експерименту йому можуть не повідомити). Експеримент проводять багато разів зі значною кількістю випробуваних, що дає змогу з'ясувати загальні статистично достовірні закономірності розвитку психічних явищ. У юридичній психології лабораторний експеримент має обмежене застосування: це обумовлено тим, що вивчення психічних характеристик особистості в межах судочинства виключає можливість проведення експериментів (за винятком досліджень, які здійснюють під час судово-психологічної експертизи). Зрештою, для отримання наукових висновків необхідний матеріал можна зібрати за допомогою інших методів, зокрема, шляхом узагальнення судово-слідчої практики.

*«Етичний аспект впливу на особу підозрюваного в процесі розслідування злочинів надзвичайно складний. Звісно, що слідча діяльність регулюється переважно нормами професійної етики, яка передбачає в залежності від ситуації будь-який психологічний вплив на особу підозрюваного, якщо воно прямо не суперечить кримінально-процесуальному закону»*¹⁴. У ч. 2 ст. 11 Кримінального процесуального кодексу України (далі — КПК України) наголошено на тому, що «забороняється під час кримінального провадження

14 Бурбело Б. А. Зазнач. твір.

піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність»¹⁵. У ст. 373 Кримінального кодексу України (далі — *КК України*) передбачено відповідальність за примушування давати показання¹⁶. Під час спілкування психологічний вплив можна здійснювати за допомогою мовленнєвих засобів: інформування, переконання, навіювання. Психологічний вплив полягає в регулюванні процесу обміну інформацією у процесі спілкуванні. Вибір тактичних прийомів окремих процесуальних дій залежить від способу мислення слідчого, його професійного й загальноосвітнього рівня. Процес використання тактичних прийомів припускає можливість зміни психічного стану суб'єкта спілкування, приміром:

- позитивно впливає на процес спілкування та сприяє усуненню небажаного стану психіки;
- не змінює психічного стану суб'єкта;
- не спричиняє небажаних станів психіки (емоційного напруження, страху, фрустрації та ін.).

Психологічний вплив матиме ефект тільки тоді, коли для його застосування створено необхідні умови або обрано таку ситуацію, за якої проведення слідчої дії виявиться дієвим. До таких умов належать стан особи, ступінь її інформаційної обізнаності, здатність сприймати вплив у конкретній ситуації, найбільш сприятливий момент впливу. Важливе значення для застосу-

вання впливу має діагностування темпераменту, вибір прийомів впливу, які мають характеристики емоційного подразника з одного боку, а з іншого — логічного. Вплив може бути таким: раптове оголошення або пред'явлення доказів; замовчування інформації про докази; постановка комплексу питань, які свідчать про обізнаність слідчого; повідомлення нейтральної інформації для створення в підозрюваного враження про невідворотність розкриття злочину; постановка питань, спрямованих на деталізацію повідомлення з метою спричинити обмовку.

Допустимість психологічного впливу означає, що він не має принижувати гідності особи, спотворювати перспективу досягнення об'єктивної істини. Вплив повинен бути моральним. Психологічний вплив, трансформований у тактичний прийом, є засобом отримання доказової інформації. Пошук доказової інформації відбувається під час кримінально-процесуального дізнання. Пізнання істини в галузі судочинства повинно бути моральним.

Судово-психологічна експертиза — це передбачена КПК України процесуальна дія, яку проводять із метою отримати висновок експерта з питань, що мають доказове значення у справі, і яка потребує ґрунтовних знань у галузі психології.

Судово-психологічна експертиза покликана:

- «• встановити, чи здатний обвинувачений з відставанням у психічному розвитку повністю усвідомлювати свої дії та керувати ними;
- [чи] здатний потерпілий (малолітній, неповнолітній), який

15 Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

16 Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

зазнавав звалтування, правильно розуміти характер і значення скоєних з ним дій і чинити опір;

- встановити здатність обвинувачених, потерпілих і свідків адекватно сприймати наявні для справи обставини і давати правильні свідчення;
- чи були у особи, яка покінула саможубством, перед смертю психічні стани, що призводять до самогубства, і встановити можливі причини цих станів;
- встановити наявність або відсутність у підекспертного в момент скоєння злочину стану афекту чи інших непатологічних станів (страху, депресії, стресу, фрустрації), що істотно вплинули на його свідомість і діяльність;
- визначити провідні мотиви в поведінці людини і мотивацію окремих вчинків, які характеризують її особу;
- встановити індивідуально-психологічні особливості підекспертного, [які] істотно вплинули на його поведінку і на формування наміру вчинити злочин;
- встановити структуру злочинної групи на основі наявних даних про психологічні особливості особистості її учасників, виявити лідера та ін.;
- встановити наявність або відсутність у особи, яка керує технічним механізмом, психічного стану, [що] істотно вплинуло на

управління ним (на транспорті, на виробництві) і спричинило аварію або надзвичайну подію.

Виходячи з цих завдань, що вирішуються судово-психологічної експертизою, підбираються і методи їх вирішення. Отримана в ході судово-психологічної експертизи інформація використовується в наукових цілях для розробки теоретичних проблем кримінальної психології»¹⁷.

Зважаючи на те, що криміналістична психологія не має меж і спрямована на виявлення та розкриття злочинів, то можливе використання такої методики, як профайлінг. Від початку створення цього методу термін «профайлінг» (профілювання) уживали в контексті складання пошукового психологічного портрета невідомої особи за слідами, залишеними на місці злочину. Останнім часом під поняттям «профайлінг» розуміють низку прикладних соціально-психологічних методик, які мають на меті оцінити достовірність інформації, що її повідомляє людина, за її невербальною поведінкою (неінструментальна детекція брехні)¹⁸.

Сьогодні слідчі й оперативні працівники активно використовують у своїй практиці як класичний поліграф (детектор брехні), так і нові розробки: дистанційні детектори психоемоційного стану біологічних об'єктів¹⁹.

Поліграф — це різновид психофізіологічної апаратури, що реєструє певні фізіологічні зміни в особі, яка під час надання свідчень бреше. Ідеться про зміну показників дихальної та

17 Конспект лекцій з дисципліни «Кримінальна психологія» за спеціальністю 053 «Психологія» / укладачі: Ю. Подкопаєва, К. Гордієнко. Київ, 2021. С. 9—10. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/54400/2/02_%D0%9A%D0%9F_%D0%9A%D0%9B.pdf (дата звернення: 25.11.2023).

18 Нормативні акти, в яких передбачено застосування поліграфа та обов'язковість дотримання ДСТУ 8692:2016 / Всеукраїнська асоціація поліграфологів : офіц. сайт. URL: <https://polygraph.ua/zakonodavstvo/> (дата звернення: 25.11.2023).

19 Там само.

серцево-судинної діяльності, гальванічного опору шкіри, реакції зіниць.

Однак, окрім законопроекту про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні)²⁰, поданого на початку 2013 р. та відкликаного 27.11.2014 р., жодних інших прецедентів законодавчої ініціативи щодо використання поліграфа у кримінальному провадженні не сталося.

На жаль, неможливо чітко визначити доцільність використання поліграфа у кримінальних провадженнях, оскільки його показники надають лише фізіологічні дані про особу в конкретний момент часу. Ці фізіологічні показники виникають як результат психологічних реакцій, які фахівець-поліграфолог не в змозі відслідкувати в повному обсязі. Окрім того, поліграфолог може помилитися в інтерпретуванні результатів дослідження, а оскарження цих результатів є складним, якщо взагалі можливим, оскільки норми Конституції України (ст. 28)²¹ і КК України (ст. 385)²² до сьогодні залишаються предметом суперечок.

Ураховуючи тенденцію до зростання використання поліграфа, імовірно, найближчим часом дані, отримані за допомогою цього пристрою, частіше ставатимуть джерелом доказів у кримінальних розслідуваннях.

Під час криміналістичного вивчення особистості слід зупинитися на альтернативному методі — методі біхевіоризму. «**Біхевіоризм** (від англ. *behavior, behaviour* — поведінка) — напрям у психології, що зводить психіку до поведінки, яка мислиться як механічна реакція на подразники зовнішнього середовища»²³. Біхевіористи вважають, що «внутрішній світ людини пізнати неможливо і тому потрібно обмежитись зовнішніми спостереженнями. <...> Для біхевіористів передбачення і контроль поведінки залежать від точного визначення зовнішніх умов, які підтримують поведінку»²⁴. Згідно із цим напрямом свідомість як предмет наукового дослідження заперечено, а психіку обмежено різними формами поведінки.

Засновником біхевіоризму є американський психолог Джон Бродес Вотсон (1878—1958), який розробив концепцію нового напрямку у психології, де предметом дослідження є не свідомість, а поведінка. Згідно з його поглядами, усі прояви людської поведінки можна описати за допомогою співвідношення «стимул — реакція» (стимул — зміна у зовнішньому середовищі, реакція — відповідь організму на цей стимул). Свій внесок у розвиток класичної теорії умовних рефлексів зробив Беррес-Фредерік Скіннер (1904—1990), співвітчизник Дж. Б. Вотсона. Він

20 Проект закону про доповнення Кримінального процесуального кодексу України положеннями щодо використання поліграфа (детектора брехні) від 12.03.2013 р. № 2521. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46058 (дата звернення: 25.11.2023).

21 Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (зі змін. та допов.). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

22 Кримінальний кодекс України ... . URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 25.11.2023).

23 Пирог Г. В. Біхевіоризм / Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Біхевіоризм> (дата звернення: 25.11.2023).

24 Мацко Л. А., Прищак М. Д., Годлевська В. Ю. Основи психології та педагогіки (для студентів заочної форми навчання) : навч. посіб. [Електронний ресурс] / Навчальні посібники Вінницького національного технічного університету. Мережні електронні видання. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/r213.htm (дата звернення: 25.11.2023).

значно розширив її, виокремивши серед умовних рефлексів категорію «оперантних» (від «операція»), які організм формує мимовільно. Ці реакції можна модифікувати за допомогою покарання або заохочення. Скіннер висвітлив асиметрію між позитивним і негативним підсиленням стимулів: негативне часто призводить до непередбачуваних, дивних і небажаних наслідків, тоді як позитивне сприяє бажаним змінам, формує поведінку й підвищує самооцінку особи. Німецько-британський психолог Ганс Юрген Айзенк (1916—1997), намагаючись з'ясувати, як людина підпорядковує свої внутрішні імпульси вимогам суспільства, сформулював гіпотезу, за якою моральна свідомість є відповіддю на типові ситуації. Ця відповідь реалізується за тим самим принципом, що і в теорії Дж. Б. Вотсона: «стимул — реакція». Взаємозв'язок між стимулом і реакцією посилюється наявністю підкріплення, яке може бути як негативним (покарання, біль та ін.), так і позитивним. Біхевіористи вважають завданням психології «за реакцією визначити можливий стимул, а за стимулом уявити певну реакцію»²⁵.

Отже, можна впливати на поведінку підозрюваного завдяки формуванню або посиленню певних патернів у його сприйнятті й реагуванню на подразники. Наприклад, позитивне посилення або покарання може впливати на вибір підозрюваного між правопорушенням і законною поведінкою. Додатково біхевіористичні концепції можуть розглядати формування злочинної поведінки через навчання та моделювання. Приміром, якщо підозрюваний вивчав дії інших осіб, які скоювали злочини, або спостерігав за

ними, то це може вплинути на його власну поведінку через процеси навчання та наслідування. Важливо пам'ятати, що поведінка підозрюваного відбиває багато чинників, і біхевіоризм не охоплює всіх аспектів цього складного явища.

Узагалі отримання повних відомостей про особистість озброює слідчого й оперативного працівника знаннями, які сприяють ефективності розслідування.

Оскільки в боротьбі зі злочинністю важливо зважати на різноманітність злочинів і злочинців, то доцільно класифікувати злочинців за окремими групами й категоріями.

У межах класифікації досліджують не окрему особу з усією її комплексною характеристикою, а групу злочинців. У кримінології найчастіше застосовують класифікаційне групування за такими критеріями:

- «• за соціально-демографічними даними (стать, вік, місце проживання). У кримінально-правовій статистиці виокремлюють неповнолітніх з 14 до 18 років, осіб молодого віку (18—29 років), зрілого віку (30 років і старше);
- за соціально-економічними показниками (освіта, професія, наявність або відсутність роботи, матеріальне становище тощо);
- за громадянством (громадяни України, іноземці та особи без громадянства);
- за станом особи в момент скоєння злочину (алкогольне або наркотичне сп'яніння, перебування у складі злочинної групи, у місцях позбавлення волі тощо)»²⁶.

25 Мацко Л. А., Прищак М. Д., Годлевська В. Ю. Знач. твір. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/r213.htm (дата звернення: 25.11.2023).

26 Лекція до теми «Особа злочинця» / розробник А. В. Воронцов. Одеса, 2018. С. 10. URL: https://oduv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-2018-d_z-2-3-kriminologia_ta_profilakt-zloginiv-3.pdf (дата звернення: 25.11.2023).

Можлива альтернативна класифікація, заснована на інших підставах: за мотивацією (наприклад, злочини з корисливих міркувань, злочини з емоційних мотивів), за соціальним статусом, за використаною зброєю, за методами скоєння злочину. Такий підхід дає змогу більше уваги приділити особистим характеристикам підозрюваних, досліджуючи їхні мотивацію, соціальне середовище та способи скоєння злочинів.

У кримінальному праві також існує класифікація злочинців за рівнем їхньої суспільної небезпеки. Сюди належать особи, які скоїли злочини особливо тяжкої, тяжкої, середньої або невеликої тяжкості, а також ті, кого раніше притягали до відбування покарання у вигляді позбавлення волі.

Класифікація злочинців — це систематичний їх розподіл за різними категоріями залежно від ознак, що мають генетичний зв'язок із їхньою злочинною поведінкою. У науковій літературі зазначено, що класифікація допомагає досягти вищого рівня розуміння явища. Одночасно розрізняють ознаки-прояви й ознаки-причини, якими зумовлено змістовний характер такого розподілу. Основою для класифікації завжди є сутнісні ознаки вивчених явищ.

Ознаки-прояви й ознаки-причини в межах одного типу мають виявляти однорідні характеристики, які відображають конкретні функційні та детермінантні зв'язки. Так, учинення крадіжок як ознака-прояв базується на ознаках-причинах — стійкому орієнтуванні особи на незаконних способах забезпечення свого добробуту, безкарності після скоєння попередніх

злочинів, кримінальному досвіді тощо. Комплекс цих ознак свідчить про тип професійного злочинця.

Для здійснення типології злочинців потрібно з'ясувати внутрішню сутність осіб, що групуються, їхню глибоку антисуспільну спрямованість і визначити їх як осіб, орієнтованих на конкретний вид злочинної діяльності. Тип злочинця відображає якісну єдність суттєвих ознак багатьох правопорушників.

Кримінологічна класифікація злочинців (правопорушників) найчастіше ґрунтується на двох основних принципах: наявності антисуспільної спрямованості особи і глибині та стійкості її асоціальності. З огляду на перший критерій можна виокремити такі типи злочинців (правопорушників):

- *з агресивно-зневажливым ставленням до людини та її найважливіших благ (життя, здоров'я, честі, гідності тощо);*
- *з корисливо-егоїстичною мотивацією, пов'язаною з ігноруванням принципу соціальної справедливості і чесної праці;*
- *з індивідуалістично-анархічним ставленням до різних соціальних інститутів, своїх громадських, службових, сімейних та інших обов'язків;*
- *з легковажно-байдужим ставленням до дотримання правил техніки безпеки, що проявляється у вчиненні необережних злочинів»²⁷.*

«Серед злочинців можна виокремити також такі типи, як послідовно-криміногенний, ситуативно-криміногенний і ситуативний. Критерієм їх розмежування є характер взаємодії соціальної ситуації та особи <...>».

27 Тема 3. Кримінологічний аналіз особи злочинця / Конспект лекцій з навчальної дисципліни «Аналіз та прогноз злочинності». Київ, 2015 // Studies by Magistr.ua. URL: <https://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3935-krimnologichny-analz-osobi-zlochincyua.html> (дата звернення: 25.11.2023).

Послідовно-криміногенний тип формується в мікросередовищі, де норми моралі і права систематично порушуються; злочин випливає зі звичного стилю поведінки й обумовлюється стійкими антисуспільними поглядами, установками й орієнтаціями суб'єкта. Як правило, ситуація, що сприяє скоєнню злочину, активно створюється самими особами. Їх кримінальна поведінка є автономною від зовнішніх обставин.

Ситуативно-криміногенний тип характеризується порушенням моральних норм і вчиненням правопорушень незлочинного характеру, формується і діє в суперечливому мікросередовищі; злочин значною мірою обумовлений несприятливою <...> ситуацією. До злочину таку особу призводять його мікросередовище і весь попередній антисуспільний спосіб життя.

Ситуативний тип: аморальні елементи у поведінці такої особи та в її мікросередовищі якщо і є, то виражені слабо. Представниками цього типу злочин вчиняється під вирішальним впливом ситуації, що виникла не з їх вини. Водночас така особа (на відміну від випадкового злочинця) може виправдовувати в даних ситуаціях свою і чужу злочинну поведінку або не знати правомірних способів вирішення конфліктів. Так, серед цього типу розкрадачів <...> є люди, які беруть те, що «погано лежить»²⁸.

Для криміналістичного вивчення особистості потрібно враховувати дефекти соціалізації, які позначаються на особистості злочинця від народження та впродовж усього життя. Найбільш небезпечні дефекти виникають у дитячому й підлітковому віці, коли закладаються підвалини особистості. Існують також інші соці-

альні деформації: бідність і безробіття; негативний вплив оточення (особи, які зростають у середовищі, де злочин та насильство нормалізовані, можуть вивчати ці патерни поведінки й наслідувати їх); недостатня освіта; зловживання наркотиками й алкоголем; соціальне виключення (особи, які почуваються соціально виключеними або дискримінованими, можуть відчувати образу та гнів, що може спровокувати антисоціальну поведінку); сімейні проблеми.

Людина не наділена особистістю одразу після появи на світ: вона формується та розвивається під час взаємодії із соціальним оточенням та усвідомлення ідей, поглядів, моральних норм і поведінкових стандартів, які є характерними для соціуму, до якого вона належить.

Отже, «становлення особистості відбувається в процесі засвоєння людиною досвіду і ціннісних орієнтацій даного суспільства, що називають соціалізацією. Людина учиться виконувати особливі соціальні ролі, тобто учиться поводитися відповідно до ролі дитини, студента, чоловіка і т. д.; усі вони мають виражений культурний контекст і, зокрема, значно залежать від стереотипу мислення. Якщо немає важких уроджених дефектів розвитку головного мозку, наслідків родової чи травми захворювання, то становлення особистості — підсумок взаємодії людини і суспільства. У пліні життя людина може в тім чи іншому ступені втратити особистісні риси внаслідок розвитку хронічного алкоголізму, наркоманії, важких захворювань ЦНС і т. п., у принципі особистість може «вмерти» у ще живій людині, що говорить про складну внутрішню структуру цього феномена»²⁹.

28 Тема 3. Кримінологічний аналіз особи злочинця ... URL: <https://studies.in.ua/analiz-ta-prognoz-zlochynnosti/3935-krimnologichniy-analz-osobi-zlochincya.html> (дата звернення: 25.11.2023).

29 Особистість: поняття, відповідальність, соціальне поведіння, рольова теорія / ОСВІТА.UA. 23.11.2010. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12368/> (дата звернення: 25.11.2023).

Дефекти соціалізації вражають особистість злочинця, яка поступово деградує. Ніхто не народжується з призначенням скоювати злочини; на злочинців перетворюються внаслідок неправильного процесу соціалізації.

Розгляньмо докладніше поняття «особа злочинця». Оскільки воно має «соціально-правовий характер і поєднує загальносоціальне поняття «особа» і юридичне поняття «злочинець», то вчинення злочину виявляє в особі тільки її антисуспільну спрямованість, але не розкриває повністю її соціальної сутності. Правильне судження про людину в цілому можливе лише на підставі усіх її ознак і проявів як особи. Тільки тому сукупність та співвідношення соціально-позитивних і соціально-негативних якостей дають повне уявлення про осіб, які вчинили злочини»³⁰: у будь-якому разі для особи злочинця (правопорушника) характерне деформування моральних переконань, життєвих настанов, інтелектуальних та емоційно-вольових якостей³¹. «Морально-психологічні особливості особи злочинця перебувають у діалектичному зв'язку з її соціальними властивостями, а тому мають розглядатися у їх єдності»³².

Людські особистості дуже різні. «Одні з них активно сприяють суспільному прогресу, інші, навпаки, перешкоджають йому: ухиляються від корисної праці, стають порушниками громадського порядку або займають ще якусь антисоціальної позицію. Цінність особи залежить насамперед від її реального внеску в загальний суспільний поступ. Ознаки особи

можуть бути як позитивними, так і негативними. Останні найбільш характерні для особи злочинців»³³.

Отже, поняття «особа злочинця» стосується соціальної істоти, яка скоїла злочин, тобто порушила стандарти кримінального права. Дослідження особи злочинця має на меті визначити механізми злочинної поведінки, з'ясувати її детермінанти й розробити на цих підставах обґрунтовані рекомендації із запобігання злочинам.

Соціальна деформація має провідну роль для формування поведінки осіб, які згодом можуть долучитися до кримінальної діяльності. Водночас не кожна особа, яка зазнала соціальної деформації, стає злочинцем. Дефекти соціалізації не завжди призводять до скоєння протиправного діяння, про що обов'язково варто пам'ятати у слідчій практиці.

Висновки

Інноваційні засоби вивчення особистості злочинця з позицій кримінальної психології, докладне дослідження витоків становлення злочинної діяльності та дефектів соціалізації допоможе правоохоронним органам:

- визначити заходи виховного впливу для формування особистості законослухняного громадянина;
- ухвалити правильні рішення кримінально-правового та кримінально-процесуального характеру;

30 Лекція до теми «Особа злочинця» / розробник Л. М. Кулик. Одеса, 2018. 17 с. URL: <https://oduv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lektsiya-4-10.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).

31 Орлов П. І., Волобуєв А. Ф., Осика І. М. та ін. Протидія економічній злочинності: монографія. Харків, 2004. 567 с.

32 Лекція ... / розробник Л. М. Кулик. URL: <https://oduv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lektsiya-4-10.pdf> (дата звернення: 25.11.2023).

33 Тема № 4 «Кримінологічне вчення про особу злочинця»: конспект лекції [Електронний ресурс]. Київ, 2015. С. 3. URL: <https://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/kkvp/lectures/krumino-log/4.docx> (дата звернення: 25.11.2023).

- дібрати доречні для кожної конкретної слідчої ситуації тактичні прийоми та прийоми впливу;
- докладно з'ясувати мотиви злочину й обставини, що характеризують особистість обвинуваченого;
- дослідити причини скоєних злочинів;
- висунути правильні слідчі версії та з'ясувати всі епізоди за справою;
- визначити коло всіх співучасників злочину.

Особистість злочинця як елемент криміналістичної характеристики злочину досліджували багато вчених із таких наукових галузей знань, як криміналістика, криминологія, психологія, кримінальне право, кримінальний процес. Отримання узагальненої інформації про суб'єкта злочину під час судового розслідування та її правильне використання є важливою умовою для визначення механізму скоєння злочину й виявлення причетних до нього осіб, з'ясування рольових функцій співучасників злочину. Типова лінія поведінки суб'єкта під час скоєння злочину дає змогу слідчому й оперативному працівникові виявити схильних до протиправної поведінки осіб, звузити коло підозрюваних у скоєнні злочину, побудувати версії, спланувати тактичні операції, а після встановлення злочинців визначити лінію поведінки для здійснення слідчих дій.

Particularities of Forensic Study of Criminal Personality

Sertan Alibekiroğlu, Tetiana Droshchenko, Natalia Serdiuk

The peculiarities of forensic examination of the criminal personality have been examined through the application of various forensic methods and tactics within the field of forensic

science. The authors aimed to explore the forensic structure of the criminal personality in the light of psychological methods during the detection and solving of crimes. To achieve the set goal, general scientific (including observation and comparison, analysis and synthesis, induction and deduction, theoretical generalization, etc.) and specialized methods (such as grouping and systemic-structural approaches) of scientific research have been employed. The research paper provides information on psychological methods that an investigator should employ, as well as the professional qualities that the investigator should have in order to directly study the criminal personality. The issue of determining the criminal personality within the field of criminology has been investigated by examining, during interrogation and other investigative measures, their individual qualities and characteristics reflected in the traces of crimes (in particular, disclosure of personal characteristics of the criminal with the help of psychological techniques and formation of evidence in investigative and operational practice). The ethical aspect of the impact on the accused individual (suspect) during pre-trial investigation and crime prevention is elucidated in this research paper. The boundaries and principles of admissibility of psychological influence on the criminal's consciousness are expounded, with morality outlined as a tactical approach to such influence. The classification and typology of criminals into groups and categories are highlighted. Information regarding the understanding of the criminal personality in criminology, achieved through the study of their individual qualities and traits, is presented and reflected in the traces of crimes. It is proved that properly analyzed biographical data about the suspect provides the investigator with the opportunity to effectively influence the criminal's value system.

Keywords: criminal; suspect; investigative and operational practice; investigative

actions; behaviorism; experimental method; forensic psychological examination; profiling; lie detector.

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішеннях про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Автори зробили свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування, і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Автори заявляють, що в них відсутній конфлікт інтересів.

References

- Burbelo, B. A. (2017). Osoblyvosti kryminalistychnoho vyvchennia osobystosti pidozriuvanoho [Characteristics of the forensic study of the suspect's personality]. *Aktualni problemy kryminalnogo prava, protsesu, kryminalistyky ta operatyvno-rozshukovoi diialnosti* : tezy Vseukr. nauk.-prakt. konf. (Khmelnyskyi, 03.03.2017). Khmelnyskyi [in Ukrainian].
- Hetmantseva, Ya. V. (2010). Poniattia ta struktura osoby zlochyntsia [The concept and structure of the criminal's personality]. *Zakarpatski pravovi chytannia* : mat-ly II Vseukr. nauk.-prakt. konf. molod. vchen. ta student. (Uzhhorod, 29–30.04.2010). U 2 t. Uzhhorod. T. 2. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/22942> [in Ukrainian].
- Konspekt lektsii z dystsypliny «Kryminalna psykholohiia» za spetsialnistiu 053 «Psykhologhiia» [Lecture notes on the Discipline “Criminal Psychology” in the specialty 053 “Psychology”] (2021) / ukladachi: Yu. Podkopaieva, K. Hordiienko. Kyiv. URL: https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/54400/2/02_%D0%9A%D0%9F_%D0%9A%D0%9B.pdf [in Ukrainian].
- Kostiuk, H. S. (1976). *Zahalni zakonomirnosti ontogenezu liudskoi psykhyky / Vikova psykholohiia* [General regularities of human psyche ontogenesis / Psychological age] : pidruchnyk / za red. prof. H. S. Kostiuka. Kyiv [in Ukrainian].
- Kostiuk, H. S. (1989). *Navchalno-vykhovnyi protses i psykhychnyi rozvytok osobystosti* [Educational process and mental development of an individual] / pid red. L. M. Prokoliienko. Kyiv [in Ukrainian].
- Lektsiia do temy «Osoba zlochyntsia» [Lecture on the topic “The Personality of the Criminal”] (2018) / rozrobnyk A. V. Vorontsov. Odesa. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lek-2018-d_z-2_3-kriminologia_ta_profilakt_zloginiv-3.pdf [in Ukrainian].
- Lektsiia do temy «Osoba zlochyntsia» [Lecture on the topic “The Personality of the Criminal”] (2018) / rozrobnyk L. M. Kulyk. Odesa. URL: <https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lektsiya-4-10.pdf> [in Ukrainian].
- Matsko, L. A., Pryshchak, M. D., Hodlevska, V. Yu. *Osnovy psykholohii ta pedahohiky (dlia studentiv zaochnoi formy navchannia)* [Fundamentals of Psychology and Pedagogy (for part-time students)] : navch. posib. [Elektronnyi resurs] / Navchalni posibnyky Vinnytskoho natsionalnogo tekhnichnogo universytetu. Mereznyi elektronni vydannia. URL: https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/r213.htm [in Ukrainian].
- Normatyvni akty, v yakykh peredbacheno zastosuvannia polihrafa ta oboviazkovist dotrymannia DSTU 8692:2016 [Legal acts providing for the use of a polygraph and the obligation to comply with DSTU 8692:2016] / Vseukrainska asotsiatsiia polihrafolohiv : ofits. sait. URL: <https://polygraph.ua/zakonodavstvo/> [in Ukrainian].
- Orlov, P. I., Volobuiev, A. F., Osyka, I. M. ta in. (2004). *Protydiia ekonomichnii zlochyntnosti* [Combating economic crime] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Osnovy zahalnoi psykholohii [Fundamentals of general psychology] (2009) : navch.

- posib. U 2 t. / ukladachi: O. V. Polozenko, L. M. Omelchenko, S. V. Yashnyk, V. I. Svystun, V. I. Stakhnevych, I. A. Martyniuk, L. M. Zhukovska. Kyiv [in Ukrainian].
- Osoba [Personality] (1974) / Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. V 11 t. // za red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1970—1980. T. 5 : N—O ; red. tomu: V. O. Vynnyk, L. A. Yurchuk. URL: <https://sum.in.ua/s/osoba> [in Ukrainian].
- Osobystist [Personality] (1974) / Akademichnyi tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy. V 11 t. // za red. I. K. Bilodida. Kyiv, 1970—1980. T. 5 : N—O ; red. tomu: V. O. Vynnyk, L. A. Yurchuk. URL: <https://sum.in.ua/s/Osobystistj> [in Ukrainian].
- Osobystist: poniattia, vidpovidalnist, sotsialne povodzhennia, rolava teoriia [Personality: concept, responsibility, social behavior, role theory] (2010) / OSVITA.UA. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12368/> [in Ukrainian].
- Psykhohihiia liudyny: L. S. Vyhotskyi ta suchasna nauka [Human Psychology: L. S. Vygotsky and Modern Science] (2018) : zb. st. / za red. M. V. Papuchi. Nizhyn. Vyp. 1. URL: <http://surl.li/dnhvh> [in Ukrainian].
- Pyroh, H. V. Bikhevioryzm [Behaviorism]/ Velyka ukrainska entsyklopediia. URL: <https://vue.gov.ua/Bikhevioryzm> [in Ukrainian].
- Saltevskyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vykladi)* [Criminalistics (in modern terms)] : pidruchnyk. Kyiv [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu. (2006). *Psykhohihiia sudovoi diialnosti* [Psychology of judicial activity] : navch. posib. Kharkiv. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI/PRAVO/Shepitko_Psixelog_2006.pdf [in Ukrainian].
- Shepitko, V. Yu., Konovalova, V. O., Zhuravel, V. A. ta in. (2008). *Kryminalistyka* [Criminalistics] : pidruchnyk / za red. prof. V. Yu. Shepitka. 4-te vyd., pererob. i dopov. Kharkiv. URL: <https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf> [in Ukrainian].
- Tema 3. Kryminolohichniy analiz osoby zlochyntsia [Topic 3. Criminological analysis of the personality of the offender] (2015) / *Konspekt leksii z navchalnoi dystsypliny «Analiz ta prohnoz zlochynnosti»*. Kyiv / Studies by Magistr.ua. URL: <https://studies.in.ua/analiz-ta-prohnoz-zlochynnosti/3935-krimnologchniy-analz-osobi-zlochincy.html> [in Ukrainian].
- Tema № 4 «Kryminolohichne vchennia pro osobu zlochyntsia» [Topic No. 4: Criminological Doctrine of the Personality of the Criminal] (2015) : konspekt leksii [Elektronnyi resurs]. Kyiv. URL: <https://www.naiuu.kiev.ua/files/kafedru/kkvp/lectures/kruminolog/4.docx> [in Ukrainian].
- Vaschuk (2023). *Dynamichni oznaky liudyny: kryminalistychno doslidzhennia* [Dynamic human characteristics: a forensic study] / *Pravda pro brekhniu*. Naukova diialnist DH. URL: <http://psylib.onua.edu.ua/?p=68> [in Ukrainian].
- Yakuba, E. A. (1996). *Sotsyolohiia* [Sociology] : ucheb. posob. dlia student. Kharkov. URL: <http://univer.nuczu.edu.ua/tmp-metod/715/yakuba.pdf> [in Ukrainian].

Алібекіроглу, С., Дрощенко, Т., Сердюк, Н. (2023). Особливості криміналістичного вивчення особистості злочинця. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (33). С. 159—177. DOI: 10.32353/khrife.4.2023.11.